

Dopis č. 13 [původní nezveřejněná verze]¹

Praha, 12. 5. 1977

Milý příteli,

tážeš se - jako asi mnozí v naší zemi - jak lze chápat a hodnotit, když významný signatář Charty 77 chce odejít ze země. Tato otázka se stala aktuální, když několika prominentním chartistům naše úřady prý nabídly vystěhování. Tehdy to všichni odmítli, přestože rakouský kancléř prohlásil, že Rakousko je ochotno přiznat právo politického azylu kterémukoliv signatáři. Později se přihlásil filosof Menert, kterému naše úřady tuto nabídku neučinily, a nyní přibyli další žadatelé. Tvůj zájem je soustředěn hlavně na známého politika, bývalého tajemníka právní komise ÚV KSČ a později tajemníka ÚV KSČ; tážeš se, co vlastně eventuelní odchod takového muže do exilu znamená sám o sobě a co může znamenat pro situaci Charty a chartistů.

Konkrétní situace jsou vždycky složitější, než by se na první pohled mohlo jevit. Je těžko jim do hloubky porozumět a pak také je správně hodnotit. Nikdy se v takových případech nemůžeme vyhnout podmíněným soudům. Nejde snad o nechuť říci prosté ano, ano - nikoli, nikoli. Jde o to, že každá skutečnost ve své přítomné danosti je víceznačná, mnohoznačná. Žádná nemůže být okamžitě s definitivní platností otaxována, zhodnocena a zařazena. Zvláště pak lidské činy se ukazují ve své pravé podobě teprve v kontextu nejenom své minulé podmíněnosti, ale také v kontextu svých důsledků v budoucnosti. Na tu budoucnost je samozřejmě třeba vždy čekat; teprve budoucnost rozhodne, bylo-li některé rozhodnutí správné, nebo nesprávné. Víceznačná, mnohoznačná přítomná událost nebo přítomné rozhodnutí se koncentruje, krystalizuje a zjednotňuje v budoucnosti. Samu budoucnost však nesmíme chápat jako falešnou budoucnost, tj. jako něco, co se beze zbytku stane „faktem“. Vztah k budoucnosti nelze nahradit odhadem, kalkulem příštího průběhu, i když takový kalkul k němu ovšem patří. Pravý vztah k budoucnosti není vztahem k budoucí přítomnosti, tj. k nadcházející fakticitě, nýbrž k přítomné budoucnosti, tj. k budoucnostní dimenzi aktuální situace a aktuálních rozhodování v této situaci. Prakticky to znamená, že ani pro dodatečné posouzení určitého rozhodnutí není dostačující ani rozhodující rozsah a povaha faktických důsledků a následků, nýbrž že je vždycky třeba přihlížet k subjektivním motivům, k odvaze, k míře na sebe vzatého rizika, k porozumění dané situaci a jejím okolnostem, zejména pak k plánům a programům, v jejichž kontextu jednotlivé rozhodnutí stojí a z nichž čerpá svou smysluplnost. A s těmito všemi připomínkami a výhradami je možno teprve přistoupit k pokusu o jakési hodnocení podniku, který na sebe bere politik a občan odcházející ze svého rozhodnutí (byť pod tvrdým tlakem)

¹ Text dopisu v tomto znění je ve strojopise přeškrtnut s poznámkou: „Zrušeno; sepsána 2. verze. Neplatné!“ (Pozn. red.)

z vlastní země do ciziny, do exilu, do emigrace.

Sám fakt odchodu do emigrace nemůže být legitimně odsuzován; právo na opuštění vlastní země právě tak jako právo se do vlastní země zase vrátit je základním lidským a občanským právem. Co však může a musí být hodnoceno a posuzováno, jsou důvody, proč určitý člověk emigruje. Tyto důvody musí obstát před kritickým prověřením. Ale v případě zmíněného, ale dosud nejmenovaného politika nemáme tyto důvody k dispozici. Pokud on sám je při jistých příležitostech zmínil, pak stále ještě není jisto, zda (vzhledem k nenormálním okolnostem) uvedl vskutku ty pravé, skutečné důvody, a dále, zda uvedl všechny, tj. zda nějaké důležité důvody nezamlčel. Proto nebudu jeho konkrétní případ posuzovat, ale převedu otázku do obecnější roviny a proberu eventuální možnosti zásadně.

Politik, který odchází sice pod tlakem, ale nikoliv přímo z donucení do emigrace, může tak učinit zásadně ze dvou možných důvodů: buď na svou politickou linii a svůj program rezignuje, anebo se rozhoduje jej realizovat jinými prostředky a na jiných základech. Povšimněme si nejprve první možnosti. Lidsky je naprosto pochopitelné, když člověk třeba i po slibných začátcích pocítí, že překážek je náhle mnoho, rizika že jsou velká a nároky dalšího pokračování že převyšují jeho síly a možnosti. Každý by měl sám nejlépe vědět, na co stačí; nebylo by spravedlivé, kdybychom chtěli klást břemena na krk někomu, kdo se na to necítí. Z tohoto důvodu bych nikomu nemohl mít za zlé, že třeba nepodepsal Chartu 77 (od toho je ovšem ještě kus cesty k tomu, aby naopak podepsal Antichartu nebo onen podivný blábol tzv. kulturní fronty apod.). Něco jiného však je Chartu nepodepsat a něco jiného je ji podepsat a pak odvolat. A politik, který od počátku představuje jednoho z čelných signatářů, vzal tím na sebe také jistý závazek. Jestliže se pak rozhodne zemi opustit, znamená to, že tomuto závazku nedostojí. Odchod politika, který se od počátku angažoval v zápase o lidská práva v zemi, do emigrace znamená jen na vysunutější pozici totéž jako odvolání podpisu Charty 77. Program Charty 77 znamená od počátku pokus o upevnění zákonnosti a prohloubení respektu k lidským a občanským právům v této zemi; v jednom z prvních dopisů jsem Ti napsal, proč jsem přesvědčen, že tento zápas o zachování zákonů proklamujících a garantujících lidská a občanská práva je možno vybojovat pouze v naší zemi samotné, eventuálně v socialistickém táboře jako celku, i když podpora mezinárodní veřejnosti není zanedbatelná a je nám vždy vítána. Politik, který by se rozhodl bojovat za lidská a občanská práva v naší zemi odjinud, ze zahraničí, by byl buď špatně uvažujícím politikem, tj. špatným politikem, anebo by z jeho politického zápasu o lidská a občanská práva zůstalo jen rétorické gesto, ať už by si sám přiznal, či nepřiznal, že je vážně už dávno nemyslí. Já sám jsem osobně přesvědčen, že chtít přenést, přesunout hlavní frontu zápasu o lidská práva a občanské svobody na mezinárodní pole je hrubý politický omyl.

Ovšem jak situace vypadá, může se takový vnitropolitický zápas protáhnout na řadu let a možná na desetiletí; takový je alespoň můj střízlivý odhad. Pokud by však profesionální politik bystře odhadl, že v krátké době nadejde vrchol tohoto zápasu a vyřešení že je takřka přede dveřmi, pak ovšem chápu, že by chtěl – je-li mu v zemi znemožněna intenzivní politická práce – odejít do zahraničí, aby organizačně a technicky rozvinul co nejintenzivnější přípravy na změnu, a zejména na období po změně situace. V zahraničí je totiž celá řada skupin emigrace poválečné, a zvláště z doby po roce 1948, celá řada skupin emigrace po roce 1968, a dokonce dozrívající ohlasy emigrace ještě předválečné; řada lidí z těchto skupin má nemalé politické schopnosti a zkušenosti a také nemalé politické ambice. Protože víme, že není dobré, když se po návratu emigrace dostane politické vedení do rukou právě jim (a to je nevyhnutelné, když doma žádné přípravy na politické změny nejsou možné), je pochopitelný pokus domácích politiků v poslední fázi odejít za hranice, aby měli volnější ruce pro přípravu na rozhodující zápas, který nastává teprve po změně situace, v prvních etapách výstavby nové společnosti. Tak to dělali ostatně všichni revolucionáři, Lenina nevyjímajíc. Nepovažuji ovšem tuto eventualitu za pravděpodobnou; v žádném případě ji však nelze považovat za šťastnou, neboť pak by naše nové svobody a naše nová práva byla opět někým oktrojována, garantována a bohužel eo ipso i omezována. Považoval bych takový vývoj událostí jen za prodloužení dosavadního neuspokojivého stavu o další politováníhodnou etapu. Nicméně chápu, že tzv. reálný politik by se i na tento vývoj musel připravit.

Vedle technického politického aspektu tu však je ještě morální stránka celé věci. Politik, který odejde do emigrace, prohlašuje svým činem, že další politická práce a vůbec politická existence doma není možná. I když může poukazovat k tomu, že byl zbaven možnosti obživy, když byl propuštěn ze zaměstnání a když žádné další zaměstnání nemůže najít (je faktem, že – alespoň pokud je mi známo – ani jeden z dosud propuštěných signatářů Charty 77 nedostal nové zaměstnání, a pokud ano, že v něm nemohl setrvat po uplynutí měsíční zkušební lhůty, a to dokonce v případech, kdy za něho docela evidentně nebyla žádná náhrada a kdy tím vznikly nemalé provozní potíže v příslušném podniku), svým odchodem přestává být solidární s desítkami a stovkami dalších, kteří jsou ve stejné nebo horší situaci, již na sebe dobrovolně vzali a v níž dobrovolně setravávají. Je-li člověk celé týdny doslova obklíčen a izolován od spoluobčanů, a dokonce od přátel, je-li dnem i nocí hlídán a sledován policií, je-li každý, kdo jej chce navštívit, zastaven, kontrolován, vyslýchán, podroben osobní prohlídce apod., je-li člověk opětovně policejně zadržován, předváděn, vyslýchán, nebo dokonce vždy na několik dní umístěn v cele předběžného zadržení, je to otrava a unavuje to. Málokdo je schopen stoicky to nést a nenechat se tím uondat a otrávit. Nicméně ani takovýto

zesílený tlak nedovoluje, aby politik směl zapomenout na to, že podobnému, byť méně okázalému a nápadnému tlaku jsou podrobeny desítky a stovky dalších signatářů a vůbec spoluobčanů (těch jistě tisíce a víc). Je přece známý onen bohužel tak častý sklon politiků, a zejména revolucionářů vyostřovat situace, aby tak přiblížili nějaké nové řešení a změny, aniž by odpovědně počítali „náklad“, tj. aniž by se příliš ohlíželi na důsledky, které z toho poplynou pro širokou veřejnost, pro společnost, pro národ apod. Už Havlíček, když píše, že je „člověk, který pod libovolnou a násilnickou vládou stojí v prvních řadách zákonného odporu a zjevné nepřizní proti této vládě“, ale že je přesto „veliký nepřítel revoluc se zbraní“, zdůvodňuje to především tím, „že skoro při všech nezdařených revolucích obyčejně vůdcové a původcové jejich mají dobrou příležitost ještě v pravý čas se odstraniti a někde v cizí zemi všem následkům nemilým pro osoby své se vyhnouti“ a že „revoluce se zbraní nejsou nikdy tak nebezpečné pro osoby původců svých jako pro národy“. My jsme se přesvědčili, že to platí nejenom o povstáních a zvratech násilných, ale také o pokojných proměnách politických; a tím více si vážíme lidí, kteří v roce 1968 stáli v popředí zápasu o demokratický socialismus a pak odešli do zahraničí, ale zůstali doma, připraveni nést svůj osud a vystavit svůj život dosud neznámým budoucím ohrožením. Jestliže se někdo po řadě let a pod přímým vlivem nenávislné a difamující kampaně a pod vlivem policejních šikan přece jenom rozhodne odejít, když se mu tato možnost otevře, nelze než to chápat. Je to lidské – až příliš lidské. Nelze to však chápat jako odvalu a sílu; je to lidská slabost, s níž se v takovém případě setkáváme, i když může být všelijak pentlena a přizdobována.

Aby nebylo ovšem žádné mýlky: nejde mi o moralizování, které spočívá v tom, že lidské jednání posuzujeme neměnnými měřítky bez ohledu na konkrétní situaci. Jsem si vědom (jako ostatně většina z nás, kteří jsme nyní předmětem vyostřených zásahů a tlaků), že se situace může za určitých okolností pronikavě zhoršit a že v sázce už nebude jen naše právo na účast v kulturním a duchovním životě země ani jen naše právo na práci a na slušnou existenci, ale přímo na život. Kdyby se radikálně změnila mezinárodní situace v studenovělečně konfliktní (i když to nepovažuji za pravděpodobné), mohly by se znovu aktualizovat staré metody likvidace politických odpůrců, a dokonce politicky nespolehlivých, jak k nim docházelo zejména za stalinismu, ale také – i když v menší míře a pouze ve vyostřenějších situacích – po Stalinovi. A to pomímám všechny jiné eventuální motivy odchodu z těchto prostorů, jako jsou hospodářské, náboženské atd. Nicméně trvám na tom, že každý odchod významnějšího člověka – a dokonce každého člověka demokraticky orientovaného – do zahraničí znamená reálné oslabení domácí demokratické fronty (a také psychologické oslabení řady bázlivějších nebo váhajících). Kdyby takové rozhodnutí mělo zůstat jen soukromým řešením vlastní situace, nemohlo

by být z morálního hlediska posuzováno leč negativně, i když politické právo na to každý občan má.

Vzpomínám si na starší již případ německého marxisty Ernsta Blocha. Jeho působení a jeho filosofie se dostávaly do stále větší nemilosti, až jednoho dne byl zatčen a pak odsouzen jeho významný žák Wolfgang Harich. A tak, když Blochovi byla povolena cesta do NSR, rozhodl se do NDR už nevracet. Je třeba objektivně přiznat, že to nebylo jenom jeho soukromé řešení. Nejenom pro západní Němce, ale i pro ostatní Evropu byl Bloch teprve potom vlastně objeven; znovu vyšly jeho starší práce (v cenzurou nezkomolené verzi), ale vyšly i jeho další texty, které v NDR nemohly vyjít. A měl dosti klidu a možností, aby dal dohromady nové texty anebo starší texty vpracovat a zahrnout do nových knih. Zejména studenti projevíli o jeho dílo nadšený zájem. I když je Bloch ve svých textech značně mnohomluvný a nezřídka konfušní, má některé vynikající myšlenky a nápady (najde je ovšem jen ten, kdo se prokouše záplavou myšlenek a nápadů méně vynikajících). A v lecčems se jeho myšlení ukázalo jako inspirující dokonce pro oblasti tak nepravděpodobné (na první pohled), že to vzbudilo na mnoha stranách velký podiv. Tak kupř. přední protestantský theolog Jürgen Moltmann založil svou *Theologii naděje*, která se ohromně rozšířila a stala takřka theologickým bestsellerem, právě na myšlenkách Blochových, na myšlenkách marxistického filosofa. – Ale pro ovlivnění vnitřní situace v zemi, z níž odešel, byl ztracen. Snad se opravdu tak mnoho nestalo; ve vysokém věku už neměl mnoho naděje na reálné působení v existujících podmínkách. Ale nemylme se: někdy je významnější pro společnost, když duchovní a myšlenkový vůdce sedí ve vězení, než když v klidu pracovny píše své traktáty. Politik je na tom pochopitelně hůř než filosof; je na tom spíš tak jako herec nebo zpěvačka, které nesmí nikdo pustit na pódium. Chci být co nejtolerantnější, ale nemohu se zbavit dojmu, že čtyři měsíce, které český dramatik tráví ve vyšetřovací vazbě (a nikdo neví, kolik měsíců další vazby nebo let vězení k tomu budeme muset přičíst), bohatě vyváží čtyři nebo sedm let politická pracovního pobytu v emigraci. Nejenom dílo váží; především váží, tj. má závažnost lidská existence, prostý fakt, že tu jsme a že jsme na místě správném, tam, kde máme být, aby již pouhým naším pobytem, naší situovaností byla sama společenská (a tedy také politická) situace odhalena v pravém světle. Kdybych měl rozhodování ve svých rukou a byl jedním z rozhodujících politických činitelů v této zemi, měl bych zájem na tom, aby se jak doma, tak zejména v zahraničí jevila československá skutečnost v poněkud přičesané a přizdobené podobě. A v takovém případě bych propustil spisovatele z vazby nebo vězení, povolil bych vycestovat politikům a kulturním pracovníkům, kteří mi jsou nepohodlní, ustal bych s difamačními akcemi, které (každý to vidí) více poškozují pověst státu než obětí difamace. Neboť význam toho, že světoznámý dramatik je ve vazbě a že

neméně známému politikovi, který je vyhozen z práce (z náhradní práce), se brání v odchodu ze země, spočívá v tom, že jednoduchou, ale pregnantní formou vyjadřují obecnou situaci ve státě. Jestliže však dramatik bude propuštěn, nebo dokonce ani nebude postaven před soud, jestliže politikovi bude beze všeho dovoleno, aby emigroval, a přitom se jinak nic nezmění, nápadnější detail zakryje podstatnější celkovou skutečnost a svět bude mít dojem, že se něco zlepšilo. Ve skutečnosti se však nemusí zlepšit vůbec nic. Tak se může stát, že svoboda a jakoby respekt k právům několika prominentů mohou zastírat skutečnost, že se svobody a práva upírají tisícům a desetitisícům jiných.

Mám svou osobní zkušenost. Když nastalo po roce 1969 velké vyhazování a když už celá řada mých známých a přátel byla bez práce, stával jsem se stále nervóznějším, kdy už dojde konečně i na mne. A když desetitisíce lidí už prošly touto zkouškou, když byly zastaveny desítky časopisů a zlikvidovány nebo zkorumpovány desítky organizací a institucí atd. atd., byl jsem pln nervozity a vnitřní nespokojenosti, že k tomu všemu stále mlčím - ale nevěděl jsem, co bych mohl smysluplného říci nebo udělat. A pak jsem se dostal, ani jsem nevěděl, jak, do Ruzyně. I kdybych byl tehdy skutečně něco udělal, bylo to něco naprosto nezávadného, na co má každý občan právo; ale stejně tak jsem si byl od počátku plně vědom, že to bylo něco naprosto neúčinného, zkrátka hloupost. Ale jsem rád, že se to všechno stalo; v okamžiku, když jsem byl umístěn na cele, se mi morálně či jak nesmírně ulevilo. Už jsem neměl dojem, že bych měl něco podniknout, abych mohl sám sobě pohlédnout do tváře. Měl jsem náhle dojem, že jsem na tom místě, kam v této společnosti a v této politické situaci patřím, má-li být lidská existence věrohodná. Nic jsem neříkal, nic jsem nedělal (a ani dělat nemohl), ale žil jsem opět po řadě měsíců pravdivě, byť za mřížemi.

Znám také případ historika, k němuž jsem před léty měl velmi přátelský vztah a kterého jsem si neobyčejně vážil. Tento člověk dnes kombinuje vyděšenost s extrémním oportunistem a naprostou bezcharakterností. Vydal však (díky této oportunitě a bezcharakternosti) knihu, která je jednou velkou apoteózou zásadovosti, charakternosti a životní i myšlenkové čistoty. Snad si tento člověk s neomaleným cynismem namlouvá, že na jeho činy se zapomene, ale jeho kniha že tu zůstane. Je možné, že se to tak na venek bude po letech i jevit. Přesto jsem hluboce přesvědčen, že na prvním místě záleží na tom, jak svým praktickým životem každodenně realizujeme svou existenci - či spíše ek-sistenci, své vyčnívání, vykračování ze situací, do nichž jsme vtlačeni a v nichž jsme zaklesnuti. Dílo může stát teprve na druhém místě; základní je to, co jsme a jak to jsme. To, co děláme, jenom osvětluje nebo zakrývá to, co opravdu jsme (a ovšem také to proměňuje, takže naše ek-sistence se stává pravdivější nebo naopak prolhanější). Každý člověk v tom, co udělá, může přesáh-

nout, překonat sám sebe; tak posouvá svou bytost, svou ek-sistenci kupředu - anebo také dozadu. Rozhodující v životě každého člověka je jeho pravdivost, anebo vylhanost. Jeho dílo tuto pravdivost anebo prolhanost jen exponuje a prohlubuje.

A tak odejde-li jeden z předních politiků, který byl distancován, do emigrace, musíme se na prvním místě tázat, zda to je krok k tomu, aby jako člověk i jako politik vyjasnil a zprůhlednil svou lidskou i politickou existenci, aby prohloubil věrohodnost a přesvědčivost svých pozic - anebo nikoliv (či spíše něco opačného). A na to ovšem nemůžeme definitivně odpovědět ihned.

Tvůj Ladislav Hejdánek